

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-58>

УДК 658.62:[343.148+347.948](477)

Бузина С.О., Кравченко Р.В.

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Анотація. В статті досліджено теоретичні та методологічні аспекти судової товарознавчої експертизи. Проаналізовано чинне законодавство у цій сфері, дано характеристику існуючим законодавчим актам. Визначено основні проблеми та специфіку проведення судової товарознавчої експертизи. Особливий акцент зроблено на використанні експертних методів, їх об'єктивності. Розкрито можливості застосування тих чи інших методів, вказано на доцільність використання експертного та вимірювального методів в різних ситуаціях. Досліджено походження та можливості комбінування методів в судовій товарознавчій експертизі. Окреслено правові межі проведення експертизи. Особливу увагу зосереджено на об'єктах експертизи, їх видах та визначенні, обмеженнях у відборі об'єктів, тощо. Проаналізовано наукове походження експертної методології та оцінено можливості поєднання експертних та наукових методів.

Ключові слова: судова товарознавча експертиза, методологія, метод, експертний метод, експертиза, законодавство, об'єктивність.

Buzyna Serhii, Kravchenko Roman
Kharkiv Scientific Research Forensic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF FORENSIC COMMODITY EXPERTISE

Summary. The article examines the theoretical and methodological aspects of forensic commodity expertise. The main stages and components of the expert examination process are defined. The article analyzes the current legislation in this area, describes existing legislative acts, indicates shortcomings and the need to supplement the regulatory framework. The main problems and specifics of conducting forensic commodity expertise, the process of selecting specialists for expert groups, the criteria for this selection, and so on are identified. Special emphasis is placed on the use of various methods, their objectivity and subjectivity. Measures necessary to improve the objectivity of the expert examination results are described. The possibilities of using certain methods are revealed, the expediency of using expert and measurement methods in various situations, their ratio and accuracy are indicated. The rationality of using the organoleptic method in forensic expertise is evaluated. The directions of expert commodity research determined by specific methods are determined. The origin and possibilities of combining methods in forensic commodity expertise are investigated. The legal limits of conducting an expert examination are outlined, and measures that go beyond the basic principles of legal proceedings and morality are indicated. Special attention is paid to the objects of expertise, their types and definitions, restrictions in the selection of objects, the powers of experts, officials and judicial bodies in the issue of disposing of objects of expertise, and so on. Conditions and factors that can affect the state of objects are evaluated. Particular attention is focused on the role of accompanying documentation and other types of documentation, the importance of accompanying materials and information received for examination. It is mentioned about the possibility of obtaining related information by experts during the expert examination. The scientific origin of expert methodology is analyzed and the possibilities of combining expert and scientific methods are evaluated.

Keywords: forensic commodity expertise, methodology, method, expert method, expertise, legislation, objectivity.

Постановка проблеми. Судова товарознавча експертиза є складним за своєю структурою процесом, використання результатів якого у суді є одним із способів доказування, що сприяє всебічному, повному та об'єктивному дослідженню справ. Сьогодні відсутнє чітке регламентування проведення судово-товарознавчих експертиз. Широкий спектр об'єктів цих експертиз зумовив використання різних методів експертних досліджень вузької спеціалізації. Окрім того існує потреба у створенні все нових методів та методик через появу великої кількості нових специфічних товарів та їх груп. Необхідністю дослідження універсальних теоретичних та методологічних основ судової товарознавчої експертизи зумовлено написання цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теоретичних та методологічних аспектів судової товарознавчої експертизи цікавило ряд українських та іноземних науковців. О.С. Донцова розглядала проблемні питання методичного забезпечення судово-товарознавчих експертиз з погляду використання методичної та фахової літератури, І.А. Петрова аналізувала сутність та перспективи розвитку судово-товарознавчих експертиз в цілому. Ряд інших науковців серед яких: М.А. Федосеев, А.А. Селіванов, О.В. Бараболя – досліджували вузькоспеціалізовані питання, що стосуються певних товарів чи їх груп.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеними залишилися

питання встановлення базової методології судової товарознавчої експертизи, яка могла б застосовуватись при дослідженні різних об'єктів та стати основою для формування спеціалізованих методик при дослідженні товарів у майбутньому.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження теоретичних та методологічних аспектів судової товарознавчої експертизи.

Виклад основного матеріалу. Поняття «методологія» на відміну від поняття «методика» і «метод» сьогодні не має чітких меж і однозначного сенсу. Використовуючи його, різні автори вкладають в нього далеко не рівнозначний сенс. Найбільш універсальне значення поняття «методологія» наведено в праці Зацерковного В.І., там зазначається, що методологія – «це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища» [4].

Регулювання процесу проведення судової товарознавчої експертизи та її методів закріплено в законодавстві України, а саме в Законі України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень» від 1998 року зі змінами [5] та Законом України «Про судову експертизу» від 1994 року зі змінами [7].

Сьогодні експертизи проводяться співробітниками експертних установ різних відомств, які зазнають труднощів у методичному забезпеченні. Проблема полягає у недостатньому регулюванні методів судової товарознавчої експертизи на законодавчому рівні (чинне законодавство містить лише досить загальні та нечіткі положення), різноманітному трактуванні їх результатів та недостатньому рівні вивченості проблеми. Окрім того часто такі відомості недоступні для інших учасників судочинства. Складність також викликають розбіжності між застосуваннями методів для дослідження товарів з різними характеристиками та такими, що належать до різних сфер.

В експертній діяльності активно використовуються практика застосування комплексу методів дослідження, коли кожен експерт використовує різні методи. Подібна практика експертного дослідження застосовується, коли експерт самостійно проводить експертизу і коли експертизу виконують експерти різних спеціальностей.

Експертні методи, що їх застосовують фахівці дозволяють дати максимально точну оцінку товарів, похибка якої становить не більше 10%. Подібні показники у результативності вимірвальних методів, які традиційно вважають точнішими. Недоліком експертних методів можна назвати суб'єктивність та вузьке спрямованість використання. Суб'єктивізм цих методів спричинений тим, що експертиза проводиться кожним фахівцем окремо, а тому набуває індивідуального експертного характеру, що представляє, на думку Е.П. Райхмана і Г.Г. Азгальдова «не що інше, як його психологічну реакцію на фізичні і хімічні характеристики продукції» [8, с. 940].

При цьому варто враховувати, що експертна оцінка, як правило, ґрунтується на результатах дослідження декількох експертів, фаховий професіоналізм в певній галузі знань яких дозволяє заявляти про високу об'єктивність висновків. Окрім того кожен експерт певною мірою є не тільки до-

слідником, але й реальним або потенційним споживачем того чи іншого товару, а тому може оцінювати об'єкт експертизи і з точки зору споживача.

Крім того, не доцільно заявляти про те, що інші методи експертизи є більш об'єктивними. Навіть за умови застосування вимірвального методу існує можливість похибки співробітника лабораторії, який може здійснити помилку в налаштуванні приладів чи трактуванні їх показників.

Таким чином питання суб'єктивності чи об'єктивності різних методів експертного дослідження має відносний характер і у жодному випадку не може бути абсолютним. Доцільніше розглядати методи з точки зору ступеню суб'єктивності.

Використання експертного методу у поєднанні з органолептичним доцільне в ситуаціях, коли застосування вимірвального не приносить задовільного результату або неможливе взагалі. Цей альтернативний характер застосування експертного методу спричинений високою трудомісткістю та, відповідно, витратами на його використання. Формування груп експертів відбувається шляхом проведення опитувань або оцінки професіоналізму. Для дослідження кожного виду об'єктів у судовій експертизі розробляється методика судово-експертного дослідження, тобто система категоричних або альтернативних науково обґрунтованих приписів щодо вибору і застосування в певній послідовності і в певних існуючих або створюваних умовах методів, прийомів і засобів пристосувань, приладів і апаратури для вирішення експертного завдання [5].

Застосування експериментальних методів в експертній практиці полягає в тому, що деякі експерти використовують при проведенні експертизи в якості методик окремі публікації про наукові дослідження.

Зокрема, цьому сприяли створення великої кількості незалежних експертних лабораторій, в яких вибір експертом тієї чи іншої методики ніким не контролюється, і відсутність міжвідомчого єдиного переліку апробованих та науково обґрунтованих методик.

Процес експертного дослідження і наукового осмислення, встановлених при цьому фактів і обставин, здійснюється з використанням науково-розроблених і апробованих експертною практикою методів і методик.

Обставини і факти, встановлені в ході проведення судової експертизи повинні бути науково обґрунтованими, так само як і наявність у відповідній галузі знання науково обґрунтованих методик досліджень об'єктів, що подаються на експертизу [7].

Застосування лабораторних досліджень відбувається для визначення складу тканини, її щільності та проникності. Залежно від об'єкта і характеру питань, що вирішуються експертом застосовуються також різні приватні методики і методи експертного дослідження, в тому числі і методи, розроблені в матеріалознавстві, текстильній і харчовій промисловості та інших галузях науки і техніки, зокрема криміналістичній науці, детально висвітлені в стандартах та інших нормативних документах.

Основною умовою вирішення експертної товарознавчої задачі є дослідження особливостей об'єкта, тобто виділення і вивчення тих властивостей, які мають практичне значення для вирішення поставленого завдання. У процесі дослідження експерт через певні виділені ознаки

пізнає властивості об'єкта, його стан, можливі зміни при певних умовах, при цьому застосовувані методики і методи дослідження властивостей залежать від досліджуваного об'єкта.

Об'єктами судово-товарознавчої експертизи є різні предмети матеріального світу (вироби, їх частини), порівняльні зразки, упаковка, маркування (нанесена на виріб, упаковку, ярлики), а також документи долучені до кримінальних, цивільних, арбітражних справ, що містять інформацію про товарні характеристики; фактичний стан; процеси, пов'язані з товаром (виробами), (упаковкою, транспортуванням, зберіганням, експлуатацією), а також про обставини, (про подію, що сталася), що вплинули на стан предмета [9].

У зв'язку з цим, необхідно виділити два напрямки експертних товарознавчих досліджень, що визначаються специфічними методиками, зумовленими відмінностями у застосуванні методів дослідження зазначених об'єктів.

При безпосередньому дослідженні об'єктів: шляхом виявлення подібності (відмінності) властивостей виробів і порівняльних зразків; виробів і маркувальних даних; виробів і даних, зазначених у супровідних документах; виробів і даних, зазначених у нормативній документації вирішуються завдання зі встановлення:

- товарної належності досліджуваного об'єкта;
- рівня якості, в тому числі ступеня його зміни, придатності об'єкта для подальшого використання;
- відповідності-невідповідності фактичних властивостей об'єкта нормативним даним, маркувальним позначенням та даним, зазначеним у супровідних документах;
- впливу умов (упаковки, маркувальних позначень про спосіб збереження вантажу і догляду за виробом) на зміну властивостей об'єкта [5].

У разі відсутності упаковки, і спеціальних маркувальних позначень, причина зміни властивостей об'єкта визначається типом впливу на об'єкт за характером ураженості властивостей об'єкта, наприклад, утворення плям на одязі, свідчить про вплив води на об'єкт, яке може статися як при транспортуванні чи зберіганні, так і експлуатації. Для встановлення обставин, що цікавлять суд, необхідні додаткові дані про зазначені процеси, викладені в матеріалах справи.

При дослідженні цієї групи об'єктів застосовують такі методи дослідження:

- органолептичний для визначення показників властивостей об'єкта за ознаками їх зовнішнього прояву;
- вимірювальний (інструментальний, лабораторний), що включає фізико-механічні, хімічні, мікроскопічні, біологічні та ін. методи експертизи, здійснювані за допомогою технічних засобів;
- реєстраційний для визначення показників якості продукції, заснований на підрахунку числа ознак властивостей об'єкта;
- розрахунковий для визначення шуканих показників за формулою теоретичних і емпіричних залежностей з використанням параметрів, встановлених вимірювальним методом;
- експериментальний метод дослідження, заснований на дослідженні об'єкта і порівняння експериментальних зразків, отриманих в результаті проведеного вивчення з метою встанов-

лення можливих причин зміни якості продукції та можливих наслідків;

– статистичний із застосуванням правил математичної залежності для визначення чисельних показників властивостей об'єкта;

– вартісний метод дослідження для визначення рівня якості продукції у вартісних одиницях станом на відповідний період часу [1].

Специфічною особливістю судово-товарознавчої експертизи є проведення дослідження тільки на підставі даних, викладених у поданих на дослідження експертного дослідження визначається достатністю і придатністю для дослідження документів. Враховуючи специфіку об'єкта, а саме, що експерт досліджує не сам об'єкт, а тільки інформацію (відомості) про нього, яка є результатом раніше проведеного дослідження іншими особами, і може бути спотворена як в результаті непрофесійного підходу, так і умислу, коло завдань, що вирішуються експертом при дослідженні документів, обмежується встановленням обставин, пов'язаних з дотриманням або недотриманням правил приймання, випробувань, умов упаковки, транспортування, зберігання, реалізації продукції та іншими завданнями судово-товарознавчої експертизи.

При експертному товарознавчому дослідженні документальних даних основними методами дослідження є:

- метод документальної перевірки з метою встановлення достатності та придатності інформації, що міститься в документах, для проведення дослідження;
- метод зустрічної перевірки, при якому порівняльному дослідженню піддаються однойменні показники, відображені в різних документах. Шукані показники досліджуються за всіма взаємопов'язаними документами. Виявлена розбіжність дозволяє визначити причину-етап – на якому сталася втрата якості продукції;
- метод нормативної перевірки оцінка інформації, що міститься в документах, з точки зору вимог, що пред'являються нормативно-технічною документацією.

Методологія судової товарознавчої експертизи ґрунтується на: відповідних методах наукового пізнання; властивостях об'єкта дослідження; емпіричних даних вирішення завдань, у тому числі побудованих самим експертом на їх основі алгоритмах та прийомах [4; 10]. Методи, що їх застосовують експерти, повинні відповідати нормам моралі та права, етичним та конституційним нормам, не можуть обмежувати прав громадян, використовувати агресію чи насильство. Тобто вони повинні знаходитись в межах, що відповідають принципам справедливого судочинства кримінального права.

Наукова обґрунтованість експертного методу, тобто його здатність забезпечувати достовірні результати, є однією з його головних характеристик та умовою для практичного використання. Як правило, такі методи підтверджують свою ефективність ще до їх запозичення з базової науки [2].

В правовій науці прийнято диференціювати методи експертизи на такі, що використовуються при вирішенні теоретичних та експериментальних проблем, та такі, що використовуються практично. При цьому варто зауважити, що цей поділ радше умовний оскільки методи експерт-

ної практики застосовуються в науці так само як і теоретичні наукові в практичній експертизі.

Методи судової експертизи повинні враховувати необхідність збереження об'єкта дослідження у його початковому вигляді та стані, тобто такому, в якому він надійшов на експертизу. Порушення цілісності чи знищення об'єкта можливе лише за відповідного рішення уповноваженої особи чи органу (як правило – суду). Важливим також є чинник рентабельності застосування методу, тобто доцільності його використання з погляду затрат часу та ресурсів відносно цінності отриманого результату.

Висновки і пропозиції. Методологія судової товарознавчої експертизи за своєю природою є складним поняттям, яке недостатньо врегульоване на законодавчому рівні. Закони України містять загальні положення, які при цьому не дозволяють за-

явити про чітке врегулювання методів дослідження або встановлення сфер їх використання. Експертні методи дослідження є досить точними і гнучкими, але при цьому вимагають великих затрат ресурсів і часу. Вони гармонійно поєднуються та утворюють симбіоз з методами і способами наукового пізнання та аналізу через схожу природу походження. Товарознавча експертиза включає в себе дослідження не тільки товарів, але також і супровідної документації, що стосується об'єктів експертизи.

Дослідження створює основу для вивчення в перспективі вузько спрямованих методів експертизи в окремих сферах та особливостей їх використання. Крім того дослідження можна використовувати при створенні законодавчо закріпленої методології та теорії судової товарознавчої експертизи.

Список літератури:

1. Александров И.В. Криминалистика: тактика и методика. Задачник : учебное пособие для бакалавриата и магистратуры. Москва : Юрайт, 2019. С. 353.
2. Водоп'ян Н.Ф. Межі компетенції експерта при виконанні судово-економічних експертиз. Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз. Харків : Право, 2008. Вип. 8. С. 464–475.
3. Головка М.П., Полупан В.В., Олійник А.І. Судово-товарознавча експертиза. Харків : ХДУХТ, 2018. URL: http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/3447/1/2018.2p_poz.73.pdf (дата звернення: 15.11.2020).
4. Зацерковний В.І., Тішаєв В.К., Демидов І.В. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с. URL: https://isp.kiev.ua/images/Page_Image/Library/Methodology_Zatserkovny_Tishayev_Demidov.pdf (дата звернення: 14.11.2020).
5. Петрова І.А., Снігер'єв О.П. Сутність та перспективи розвитку судово-товарознавчих експертиз. *Право і безпека*. 2011. № 3(40) С. 156–159.
6. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Закон України від 08 жовтня 1998. № 53/5 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 14.11.2020).
7. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 705/3145. *Відомості Верховної Ради України*. № 28, ст. 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 14.11.2020).
8. Російський енциклопедический словарь. Москва, 2001. Кн. 1. 940 с.
9. Товарознавча експертиза. Київська незалежна судово-експертна установа. Київ. URL: <https://kise.ua/tovarovnavcha-ekspertiza/> (дата звернення: 16.11.2020).
10. Чеберяк П.П. Завдання судових експертиз при розкритті й розслідуванні злочинів, вчинених в економічній сфері України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. Львів, 2013. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_10_22 (дата звернення: 16.11.2020).

References:

1. Aleksandrov I.V. (2019). Kriminalistika: taktika i metodika. Zadachnik: uchebnoe posobie dlya bakalavriata i magistratury [Criminalistics: tactics and methods. Task book: a textbook for bachelor's and master's degrees]. Moskva: Yurajt, 353 p.
2. Vodopian N.F. (2008). Mezhi kompetentsii eksperta pry vykonanni sudovo-ekonomichnykh ekspertyz [Limits of an expert's competence when performing forensic economic examinations]. Kharkivskiyi naukovy-doslidnyi instytut sudovykh ekspertyz. Kharkiv: Pravo, vol. 8. pp. 464–475.
3. Holovko M.P., Polupan V.V., Oliinyk A.I. (2018). Sudovo-tovarovnavcha ekspertyza [Forensic commodity expertise]. Kharkiv: KhDUKHT. URL: http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/3447/1/2018.2p_poz.73.pdf (access mode: 15.11.2020).
4. Zatserkovnyi V.I., Tishaiev V.K., Demydov I.V. (2017). Metodolohiia naukovykh doslidzhen : navch. posib. [Methodology of scientific research: textbook]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia, 236 p. URL: https://isp.kiev.ua/images/Page_Image/Library/Methodology_Zatserkovny_Tishayev_Demidov.pdf (access mode: 14.11.2020).
5. Petrova I.A., Sniherov O.P. (2011). Sutnist ta perspektivy rozvytku sudovo-tovarovnavchykh ekspertyz [The essence and prospects of development of forensic commodity expertise]. *Pravo i bezpeka*, vol. 3(40), pp. 156–159.
6. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: Zakon Ukrainy vid 08 zhovtnia 1998. № 53/5 [On approval of instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert research and scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert research: Law of Ukraine No. 53/5 of October 08, 1998] / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (access mode: 14.11.2020).
7. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25 liutoho 1994 roku [On forensic expertise: law of Ukraine of February 25, 1994]. № 705/3145. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 28, st. 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (access mode: 14.11.2020).
8. Rossyiskiy entsyklopedycheskyi slovar [Russian encyclopedic dictionary]. Moskva, 2001. Kn. 1. 940 p.
9. Tovarovnavcha ekspertyza [Commodity expertise]. Kyivska nezalezna sudovo-ekspertna ustanova. Kyiv. URL: <https://kise.ua/tovarovnavcha-ekspertiza/> (access mode: 16.11.2020).
10. Cheberiak P.P. (2013). Zavrannia sudovykh ekspertyz pry rozkrytti y rozsliduvanni zlochyniv, vchynenykh v ekonomichnii sferi Ukrainy [Zavrannia sudovykh ekspertyz pry rozkrytti y rozsliduvanni zlochyniv, vchynenykh v ekonomichnii sferi Ukrainy]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu i prava*. Lviv. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_10_22 (access mode: 16.11.2020).